

„Diena graži, be jokių įvykių“, arba Apie kronikinį partizanų dienoraštį

“A Nice Day, With No Events Whatsoever,”
or On a Chronicle Nature of a Partisan Diary

JURGITA ŽANA RAŠKEVIČIŪTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

raskeviciute-andriukoniene@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-5257-1815>

Santrauka: Šis tyrimas atsirado iš klausimo, kilusio dirbant su Lietuvos partizaninio karo (1944–1953) dalyvių asmeniniais dienoraščiais (štabo dienoraščiai į tyrimo lauką nepatenka): kodėl gana didelė jų autorių dalis, nepaisant nepalankių aplinkybių, stengiasi dienoraštį pildyti kasdien, tarsi suvokdami tokią dienoraščio formą kaip būtinybę ar įpareigojimą? Klausimas sugrąžino prie laiko patirties ir jos užrašymo dienoraštyje problemos. Pradėjus nuo svarstymo, kokį laiko matavimo bei suvokimo būdą siūlo modernus dienoraštis kaip tam tikrą žanrinę formą ir kaip ją savo nugyventą dieną užrašo partizanai, išryškėjo, kad laiko užrašymas dienoraščio forma ir teminis jo apmąstymas turinio lygmenyje veriasi kaip įtampos ir derybų erdvė tarp dienoraščio kaip istoriškai susiformavusios asmens laike fiksavimo formos ir konkrečios ja užrašomos patirties. Remiantis dienoraščio istorijos tyrėjų darbais ir dienoraščių (Jono Junoko, Balio Vaičėno, Broniaus Vasiliausko, Andriaus Žemaičio, Antano Žiogo ir kt.) analize tyrime konceptualizuojamas kronikinis dienoraštis, dėmesį sutelkiant į santykį tarp dienos bei kalendorinės jų sekos ir įrašo turinio struktūros bei įvykio kaip pasakojimo pagrindo problemos.

Raktažodžiai: dienoraštis, partizano dienoraštis, kronika, laikas, įvykis, pasakojimas.

Abstract: A question that emerged while working with the personal diaries of participants in the Lithuanian Guerrilla War (1944–1953) (the headquarter’s

Received: 20/04/2026 **Accepted:** 08/06/2026

Copyright © 2026 Jurgita Žana Raškevičiūtė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

diaries are not included in this research) prompted this study. The question, why does a fairly large proportion of their authors, despite unfavorable circumstances, strove to write their diaries daily, as if being aware that this form of diary was a necessity or an obligation, brought the author of the article back to the issue of the experience of time and its recording in a diary. Taking into consideration a method of measuring and perceiving time offered by the modern diary as a specific genre form, and how partisans wrote about their daily life, it became clear that the recording of time in the form of a diary and its thematic reflection at the level of content opened up as a space of tension and negotiation between the diary as a historically created form of fixing a person in time and the specific experience recorded within it. Based on the research of diary history and the analysis of diaries by Jonas Junokas, Balys Vaičėnas, Bronius Vasiliauskas, Andrius Žemaitis, Antanas Žiogas, and other partisans, the study conceptualizes the chronicle nature of a partisan diary, paying attention to the relationship between the day, its calendar sequence and the structure of the entry's content, as well as the problem of the event that serves as the basis of a narrative.

Keywords: diary, partisan diary, chronicle, time, event, narrative.

Įvadiniai svarstymai: modernaus dienoraščio laikas

„Dabar nuo 1947 m. II m. 6 dienos tesiu dieninį Dienoraštį“, – aprašęs savo gyvenimą nuo tapimo partizanų iki gyvenamosios dabarties momento konstatuoja partizanas Bronius Vasiliauskas-Bevardis¹, intuityviai įvardydamas struktūrinį skirtumą tarp retrospektyvaus vientiso pasakojimo (nors ir apie netolimą to paties patirties horizonto apibrėžiamą praeitį) ir rašymo padieniui. Tai savi-refleksyvus gestas, užčiuopiantis rašymo režimo pokytį: Vasiliauskas pradžioje visą rašomą partizaninio gyvenimo pasakojimą pavadina „Dienoraštis“, o, tekstui pasivijus dabartį, kaip „dieninį“ dienoraštį atskiria reguliarių rašymą kasdien, struktūruojamą datos ir įrašo. Dienoraščio rengėjas publikacijoje pataisė, greičiausiai, tautologiškai skambėjusį įvardijimą „dieninis“ į „kasdieninį“, taip

1 Broniaus Vasiliausko-Bevardžio dienoraštis publikuotas: *Laisvės kovų archyvas*, t. 33, rengėjas Bonifacas Ulevičius; publikacijoje dienoraščio tekstas koreguotas. Cituojama iš originalo: Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, PR412, l. [11r]. Internetu prieinama Lietuvos ypatingajame archyve f. 3377, ap. 55, b. 183 saugoma LSSR KGB darbuotojų [1961 m.] daryta fotokopija (<https://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc10651>). Jeigu publikacijoje partizanų dienoraščių tekstai redaguoti, straipsnyje cituojama iš autografo, citatos neredaguojamos.

modifikuodamas jo prasmę (dieninis – implikuoja santykį su konkrečia laikine struktūra, kasdieninis – reguliarumą), nors Vasiliausko sakinyse rodo labai tikslų rašomo teksto pojūtį: dienoraščio sąsaja su konkrečia diena (bet nebūtinai su kasdieniškumu) – esminė žanrą apibrėžianti kategorija. Tyrėjai sutaria, kad tai bene vienintelis aiškiai identifikuojamas jo žanrinis bruožas, dėl kurio nekyla diskusijų, o šio santykio realizacija yra svarbi pasakojimo apie modernaus dienoraščio raidą dalis.

Dienoraščio formos, Vasiliausko pavadintos „dieniniu“, atsiradimą tyrėjai sieja su vadinamojo modernaus laiko susiformavimu, kurio raidos svarbi riba – mechaninio laikrodžio sumažinimas iki tinkamo nešiotis dydžio, vadinasi, jo perkėlimas iš aikštės į namus ir kišenę (vėliau ant rankos), antra – minučių rodyklės išradimas, atveriantis galimybę pačiam tiksliausiai ryšiui tarp kasdienio veiksmo / judesio ir laiko (matuoju savo dieną ne valandomis, geriausiai atveju ketvirčiais, bet galiu suvokti ir išmatuoti, kad iki kaimynės namų nueinu per keturias minutes) ir žmonių pasaulio sinchronizavimo (traukinys gali išvykti 20:03 ir visi, kuriems reikia juo keliauti, turi galimybę reikiamu metu būti to paties traukinio perone). Davidas S. Landesas knygoje apie laikrodžio mechanizmo ir su jo atsiradimu susijusio laiko matavimo būdo istoriją atskleidžia, kaip toks laikrodžio perkėlimas keičia laiko vaidmenį ir percepciją kasdieniame žmogaus gyvenime:

[Laikrodžio] sumažinimo padariniai visuomenei ir kultūrai buvo esminiai. Anksčiau nuo naktinio sargo šauksmo, bažnyčios varpo ar bokšto laikrodžio miesto aikštėje priklausę žmonės dabar turėjo laiką savo namuose arba su savimi ir galėjo tvarkyti savo gyvenimą bei darbą taip, kaip anksčiau galėjo tik reguliuojamos bendruomenės. Tokiu būdu laiko privatizavimas (suasmeninimas) tapo svarbiu postūmiu individualizmui, kuris tapo vis ryškesniu Vakarų civilizacijos aspektu. Viešasis laikrodis galėjo būti naudojamas turgui atidaryti ir uždaryti, signalizuoti darbo pradžią ir pabaigą, reguliuoti žmonių judėjimą, tačiau jo vaidmuo savarankiškai kuriamiems veiklos planams buvo ribotas. Jo ciferblatas ne visada akiratyje, jo varpai ne visada girdimi. Net kai girdimi, valandiniai dūžiai tėra protarpiniai priminimai. Jie žymi akimirkas. Kambarinis laikrodis [*chamber clock*] ar kišeninis laikrodis yra visai kas kita: nuolat matomas, nuolat girdimas palydovas ir kontrolierius. Besisukanti rodyklė, konkrečiai – minučių rodyklė (valandinė juda taip lėtai, kad atrodo nejudri), yra panaudoto, praleisto, iššvaistyto, prarasto laiko matas. Kaip tokia ji buvo asmeninių pasiekimų ir produktyvumo postūmis ir raktas (Landes, 2000: 92–93).

Philippe'as Lejeune'as asmeninio dienoraščio lėtą, laipsnišką raidą įkurdina tarp vėlyvųjų Viduramžių ir XVIII a., susiedamas ją su mechaninio laikrodžio išradimu ir raida, kai steigiasi „naujas ryšys tarp rašymo ir laiko“ (Lejeune 2009: 59). Atraminės monografijos apie kasdieninio laiko matavimo ir dienoraščio rašymo ryšį autorius Stuartas Shermanas apskritai dienoraštį laiko rašymo praktika, atskleidžiančia naujų įsitikinimų apie laiką formavimąsi: „Užrašinėti laiką slaptoje knygoje, lyg išmatuoti jį asmeniniu chronometru – tai būdas jį turėti [owning]“ (Sherman 1996: 21). Kaip poslinkį, nulemtą naujai besiformuojančio ryšio tarp rašymo ir laiko, jis aprašo dienoraščio pildymo praktikose atsiradusią skirtį tarp progos / įvykio (*occasion*) ir reguliaraus rašymo padieniui, rodančią naujos dienoraštinio rašymo paradigmos atsiradimą.

Kaip pirmą dienoraštį, indikuojantį perėjimą nuo progos / įvykio rašymo, kurį sieja su protarpiniu laiko matavimu (aikštės laikrodžio mušamas laikas), prie rašymo kaip matavimo, Shermanas detalai analizuoja dabar jau klasikinį Samuelio Pepyso (XVII a.) dienoraštį. Pepysas ir tematizuoja pirmojo asmeninio laikrodžio turėjimą (reikia turėti mintyje, kad jo gyvenimo laiku tai buvo besirandanti, daugiau su socialiniu prestižu siejama priemonė, naudojama mažos visuomenės dalies), ir kuria naujo tipo tekstą, kuriame tiesiogine to žodžio prasme judama „padieniui per visą dokumentą“ (Sherman 1996: 35). Shermano teigimu, iki Pepyso (ir XVII a.) diaristai kalendorių suvokia ne kaip „gretimų laiko vienetų sancaupą, kur kiekvienas nuosekliai reprezentuojamas ir užpildomas tekstu, bet veikiau kaip pažymėtų progų [*occasions*] erdvę, dažnai tematiškai vientisą, tačiau fragmentišką laikinių požiūriu“ (Sherman 1996: 50). Taigi du santykio su kalendoriumi ir kasdien matuojamu laiku būdai susiję su dviem skirtingomis pildymo praktikomis: įvykius fiksuojantys dienoraščiai (pildoma ne kasdien, užrašomi dalykai nekartojami) ir tokie kaip Pepysas, kasdien rašančio tuos pačius dalykus – „kėlimasis, valgymas, ir (populiariausia) ėjimas „į lovą“ – vėl ir vėl“ (Sherman 1996: 52). Galima pridėti, kad drauge su vis tiksliau matuojamo dienos laiko ir su kasdienos reikalais susijusių duomenų pildymo praktikomis plėtojosi ir įvairaus tipo spausdintų dienoraščių modeliai, kurie taip pat formavo ir įtaigavo laiko matavimo bei panaudojimo modelius (žr. Symes 1999), kaip kad apibendrina Lejeune'o tyrimais remdamasi Julie Rak:

Sąskaitų knyga, traukinių tvarkaraštis, laikrodis ir kalendorius kūrė naujas idėjas apie laiką ir asmeninį jo valdymą, kurie XVIII amžiaus Europoje plėtojosi tuo pat

metu, kai įsitvirtino dienoraščio forma. Išties, kaip kad Alison Bechdel naudojo jai tėvo duotą kalendorių, kai kurios sąskaitų knygos tikrai buvo naudojamos kaip dienoraščiai, tiesiogiai susiejant laiko valdymą su įrašų rašymu ir datavimu. Veikiausiai dėl to anglų kalboje iki šiol „vedame“ [*keep*] dienoraštį kaip savo gyvenimų ir minčių apskaitą, panašiai kaip ir vedame [*keep*] finansines sąskaitas (Rak 2020: 61).

Aprašydamas Pepyso tekste matomą dienoraščio vedimo praktikos pokytį ir jo poveikį turiniui, Shermanas daug dėmesio skiria kitam kasdienio laiko (už)rašymo praktikoms kurtis svarbiam fenomenui – dienraščiams, t. y. kasdien leidžiamai spaudai, kuri pratino skaitytojus suvokti pasakojimus ir savireprezentacijas kasdienio įrašo forma (Sherman 1996: 167), o naujienas-įvykius matyti kaip susietus su konkrečia diena (rytas + laikraštis). Tai, savo ruožtu, naujai iškelia turinio klausimą ir atveria kelią diskutuoti, kokia informacija turi kasdien patekti į viešumą – randasi įtampa tarp smulkmenų, trivialių dalykų (reikalo užpildyti puslapius) ir verto paminėti įvykio. Anot Shermano, pirmosios dienoraščių publikacijos (vadinamųjų teminių – kelionių ir pan. dienoraščių) kėlė turinio klausimą – ar į publikaciją turi patekti padieniui užrašomos smulkmenos, ar turime skaityti, kelintą valandą kažkas ryte geria arbatą. Tokio pobūdžio publikacijos galėjo būti išjuoktos satyriniuose kupletuose (Sherman 1996: 219), todėl susiformavo nuostata, kad „rankraštiniai padieniui organizuoti pasakojimai neturėtų patekti į spaudą be kruopštaus tarpininkavimo“ (Sherman 1996: 183). Manychiau, kad čia matome tą pačią įvykio / progos ir kasdieninio rašymo (o kasdiena nebūtinai parūpina įvykį, priešingai – ji gali atsiverti kaip rutina, monotonija ir įvykio požiūriu – tuštuma) dialektiką, kuri yra įtampos ašis ne tik kai galvojame apie teksto publikavimą, bet, kaip mėginsiu parodyti šiame straipsnyje, veikia pačiose kasdienio rašymo praktikose, vertinant savo rašymą ir dėl jo apsisprendžiant.

Modernaus dienoraščio žanrinį tapatumą sudaranti sąsaja tarp kalendoriaus kaip jo jungiamam sociumui bendros sistemos ir asmens, šioje sistemoje matuojančio ir reflektuojančio savo asmeninį laiką, t. y. užrašančio savo buvimą konkrečią 1947 m. vasario 6 dieną, kuria dalijasi su visais kitais gyventojais, implikuoja ir kitą svarbią įtampą:

Kaip laiko inventorizacija, dienoraštis yra dviejų susikertančių diskursų produktas: vienas kyla iš laiko skirstymo pagal pagrindinius jo vienetų (dienas, savaitės,

mėnesius); kitas – iš idėjos, kad įvykiai, susiję su pačiu savimi, turėtų būti užrašomi ir tvarkomi, turėtų būti tam tikru būdu sukalibruoti (Symes 1999: 361).

Dienoraštis yra rašymo forma, susaistanti mus su tam tikru laiko matavimu ir siūlanti savęs reflektavimo laike būdą. Atidžiau analizuojant partizanų dienoraščius, atsiskleidžia įtampa tarp čia aprašytos dienoraščio formos ir realių pildymo praktikų arba to, ką Colinas Symesas vadina dviejų diskursų susikirtimu. Ši įtampa kyla iš laikinių plotmių nesuderinamumo ir parodo, kaip partizanų buvimas laike prasilenkia su homogenišku visuomenės laiku. Savo ruožtu teminė plotmė, apmąstomas buvimas laike, leidžia tyrime užčiuopti, kiek ir kaip ši įtampa buvo išgyvenama ir sąmoningai suvokiama bei veikė konkrečias žanrines realizacijas.

„Dieninį“ dienoraštį kaip pagrindinę pildymo strategiją renkasi nemaža dalis šiuo metu straipsnio autorei žinomų dienoraščius rašiusių partizanų. Galima daryti prielaidą, kad būtent toks žanro įsivaizdavimas turėjo tvirtus pagrindus tuometėje sociokultūrinėje paradigmoje. Praktikų spektras – nuo nuoseklaus rašymo nepažeidžiant tvarkos (ją pažeidus – bandoma atkurti retrospektyviai) iki pastangų skirtingais būdais susieti įrašą, pirma, su *diena*, antra, su jų *kalendorine seka* (dienoraščiuose svarbiausia atkarpa – kalendoriniai metai, kuriuose išsidėstę asmeninės ir bendros šventės, apmąstomos praėjusių ir ateinančių metų ribos, taip pat svarbus santykio su cikline metų laikų tvarka aspektas²).

Ką tik perskaičiau Š.[atrijos] R.[aganos] „Viktutę“. Taip mane paveikė autorės *atvirumas, nuoširdumas* [čia ir toliau kursyvas mano – JŽR], kad skaitant kai kurias vietas, net ašaros veržės iš akių. // [2v] *Ir man, nors jau nebe pirmą kartą kilo noras pradėti dienoraštį. Nors ir iki šiol kai ką pasižymėdavau užrašydavau, bet labai retai. O juk nėra veik dienos, kad nebūtų ko įrašyti į sąsiuvinį. Tik bloga, kad man sunku susikaupusius jausmus (mintis) išlieti popieriuje (Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, PR178, Nr. 4, 1950 09 06, l. 2r–2v).*

Cituota ištrauka – iš Andriaus Žemaičio-Kariūno dienoraščio, kurio paskirus sąsiuvinius turime išlikusius iš 1950 ir 1951 metų. Šio partizano dienoraštis kaip tik nepriklauso dieninių dienoraščių tipui: rašytas nereguliariai,

2 Apie metų laikų poveikį partizanų socialumui žr.: Brazauskas 2014: 130–153.

įrašų turinys dažniau susijęs su vidinių išgyvenimų apmąstymais nei su dienos įvykiais, intencija rašyti jame kyla dėl kokios nors tam tikru metu jaudinančios problemos (tikėjimo klausimų, meilės, pasirinkimo svarstymų ir kt.), tačiau būtent tokį rašymą autorius suvokia kaip ne-dienoraštį. Norint suprasti, kodėl Žemaitis gali *dienoraštyje* išsakyti norą „pradėti *dienoraštį*“, svarbu suvokti skirtingas žanrines traktuotes. Šatrijos Raganos apysakoje sukurtas dienoraščio modelis derina dvi pildymo strategijas, gana sunkiai pasiekiamas realiose praktikose: reguliarių chronologinių ir reflektyvų pasakojamąjį rašymą – Viktutė rašo kasdien (praleidimai reti ir turintys priežastis, kaip kad šv. Kalėdų šventės, išvykos ar kt.), įrašuose darniai derinama kasdienybės aprašymas ir vidujybės refleksijos bei idėjiniai svarstymai, labai ryški moralinė vertinamoji programinio mąstymo dalis. Miriam Nandi, tirianti dienoraščius iš naratologinės perspektyvos, kritikuoja, anot jos, Shermano dienoraščio koncepto pakartojamą „į siužetą orientuoto pasakojimo ir nenaratyvinių, išvardijamųjų [*enumerative*] rašymo formų dichotomiją“ (Nandi 2021: 22), nes, jos teigimu, dienoraščio rašymo praktikos apima visą spektrą tarp šių dviejų polių: dienoraščiai gali susidėti iš vos kelių žodžių įrašų, gali apimti naratyvinius įvykių aprašymus arba derinti abi strategijas, kaip Žemaičio žanrinio pavyzdžiu pasirinktas fikcinis Viktutės dienoraštis. Nors teoriškai galimi visi variantai ir jų tikrai įmanoma rasti, tačiau, kalbant ne apie išimtis ir apibendrinant partizanų dienoraščiuose atsiskleidžiančias praktikas, kaip tik atrodo priešingai: kad laikomasi vieno arba kito rašymo režimo, o jų derinimas labiau išryškina ne sampyną, o kurio nors dominavimą bei gana aiškų skirčių suvokimą. Mano požiūriu, derinimo sunkumas kyla iš skirtingo abiejų režimų santykio su apibrėžtu laiku (diena) ir pasakojimu (tam tikru įvykio pateikimo būdu):

Pažiūriu į tuos pilkus, aptrunijusius lapelius, kuriuos anksčiau rašiau, ir stebiuos, dienoraštis nedienoraštis; nė pats nežinau kas. Ar toks gali būti dienoraštis? *Dienorašty, tam tikras laiko tarpas turėtų rištis su kita – sekančia. O čia ar yra toks sąryšis? Atrodo, kad nėra.* Tai tik *padrikos, sumaigytos mintys...* [čia ir toliau kursyvas mano – JŽR] dažnai *išgalvoti dalykai, nieko bendrą neturį su ta diena.* Bet kuomet visos dienos vienodos, visos pilkos, nieko naujo neduodančios, kitaip neįmanoma. Jei nėra *išorinių įvykių*, tai *reikia pasitenkinti vidiniais, dvasiniais.* Iš tų // [5r] pačių, nuvalkiotų dalykų, reikia regzti minčių tinklą. O tas tinklas toks koks pats žmogus, ir koks gyvenimas (Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, PR181, 1951 03 11, l. [4v–5r]).

Žemaitis paliečia bene visus svarbiausius aspektus, kuriuos svarsto dienoraščių tyrėjai: įrašo santykis su laiku ir įvykiu, dienoraščio vidinė koherencija bei ryšys tarp išorinių įvykių ir vidinio žmogaus gyvenimo. „Tikrą“ dienoraštį Žemaitis sieja su laikine seka, kurią suvokia kaip užtikrinančią nuoseklumą ir vidinį rišlumą, o pageidautiną įrašų tarpusavio ryšį, kylantį iš šios sekos, priešina nenuoseklumui ir minčių padrikumui. Tokiu atveju, anot laiko ir erdvės ryšius XIX a. dienoraščiuose tiriančios Rebeccos Steinitz, reikšmė formuojasi „labiau per dienų santykį su pačiomis savimi ir tarpusavyje, nei per santykį su išoriniais įvykiais ar idėjomis. Todėl kiekviena diena turi būti perteikta pilnai“ (Steinitz 2011: 20). Mėginamas stiprinti savo dienoraščio ryšį su diena, paskutiniame išlikusiame 1951 m. dienoraščio bloknote Žemaitis ima fiksuoti dienos temperatūrą ir trumpai apibūdinti orą, kas implikuoja ir reguliarumo siekį: rašant kas dešimt dienų fiksuoti orą neatrodytų prasminga. Kita svarbi priešprieša, atsidurianti dienoraščio žanrinio tapatumo centre, yra ryšys tarp dienos, įvykio ir vidinio, dvasinio gyvenimo. Žemaičiui kalendorinė dienų seka neatrodo pakankama reikšmę implikuojanti sistema, jeigu nėra įvykio aprašymo. Taigi tobulas dienoraštis pagal šį autorių – kasdien pildomas dienos įvykius aprašantis tekstas, tačiau jis fiksuoja ir pamatinę įtampą, slypinčią šiame idealiame dienoraštyje: kasdien vykstantys įvykiai atsiskleidžia kaip kasdienybės blankuma ir monotoniškumą (todėl nėra ką pasakoti), o pasakotini įvykiai nutinka ne kasdien. Ryšys tarp įvykio aprašymo ir dieninio dienoraščio, kuris buvo mano aprašytas pradžioje, atsiveria kaip įtemptas.

Kronikinis dienoraštis

Pagal tai, kokios rašymo / pildymo praktikos pasirenkamos dieniniuose dienoraščiuose, galima išskirti du tipus: kronikinį ir pasakojamąjį. Juos sieja tai, kaip suvokiamas rašymo ir kalendorinės chronologinės sekos ryšys: įrašų turi būti tiek, kiek dienų kalendoriuje. Esminis skirtumas – įrašo turinio santykis su diena ir tai, kaip suvokiamas įvykio aprašymas: kronikinio dienoraščio įrašas ribojasi tik tos konkrečios dienos aprašymu neperžengdamas laikinių ribų (nėsvarbu, ar įrašas susideda iš trijų žodžių, ar iš kelių pastraipų), turinys susijęs tik su ta konkrečia diena, o įvykių pasakojimo struktūrinis pamatas yra dienos eiga. Pasakojamasis rašomas kasdien (ar mėginamas rašyti, nes tokio tipo dienoraščio

nuoseklumą išlaikyti yra sudėtingiau), tačiau jame aprašomi įvykiai gali būti iš praeities, o turinys gerokai labiau atitrūkęs nuo konkrečios dienos, dėstymas – pasakojamojo ir reflektynaus pobūdžio, būdinga deskripcija (būtent refleksija ir deskripcija neleidžia išsilaikyti dienos ribose). Toliau šiame tekste aptarsiu tik pirmąjį tipą, antrasis funkcionuos kaip analitinis kontekstas.

Kronikiniu dienoraštį įvardiju remdamasi Haydeno White'o svarstymais apie naratyvo vaidmenį reprezentuojant tikrovę analuose, kronikose ir moderniaame istoriniame pasakojime. White'as teigia, kad chronologinis pagal kalendorių skaičiuojamas laikas įvykius lokalizuoja „ne amžinybės laike, ne kairotiniame, bet chronologiniame laike – laike, kaip jį patiria žmogus. Toks laikas neturi jokių aukštų ar žemų taškų; galėtume sakyti, kad jis yra parataksinis ir begalinis. Jis neturi tarpų. *Laiko momentų seka yra pilna, jei įvykių sąrašas toks ir nėra*“ [kursyvas mano – JŽR] (White 1990: 8). Pats savaime kaip struktūrinę tvarką jis siūlo nesibaigiančią seką ir, anot Shermano (kuris taip pat remiasi White'u) koncepciją plėtojančios Steinitz:

„[K]asdienybės kaip sekos ir struktūros“ prioretizavimas, kaip tai įvardija Shermanas, kuria prasmę reprezentuodamas kiekvieną dieną (teoriškai begalinėje) dienų sekoje, ir tokiu būdu kaip vertę steigia vaizdavimo išsamumą, o ne tradicinėms naratyvo formoms būdingą teleologinį išskirtinumą (Steinitz 2011: 20).

Tad jeigu apsisprendi rašyti dienoraštį padieniui, įrašo atsiradimą lemia ne užrašytinas įvykis / jo ypatingumas (žinoma, gali būti ir jis), o laiko eiga: diena buvo, net jei nenutiko nieko pasakotina, kaip kad rašo Vasiliauskas: „Diena graži be jokių įvykių“ (Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, PR412, 1947 02 13, l. 12v). Tokią dienoraščio pildymo praktiką su kronika sieju dėl santykio su chronologine tvarka ir išvardijimu grįsto rašymo. Kronikoje „diskurso tvarka seka chronologinę tvarką; *ji pateikia įvykius tokia tvarka, kokia jie nutiko* [kursyvas mano – JŽR], ir todėl negali pasiūlyti prasmės, kokią, galėtume sakyti, suteikia naratologiškai organizuotas pasakojimas. Antra, tikriausiai dėl „analų“ diskurso tvarkos poveikio, pasakojimas ne tiek užsibaigia, kiek tiesiog nutrūksta [...]“ (White 1990: 17). Nors čia aptariamam dienoraščio tipui apibūdinti pasirinkau bendresnį kronikos pavadinimą, mat jis implikuoja įvykių vardijimą tokia tvarka, kokia jie nutiko, o tai atrodo esminis čia aptariamo dienoraščio pildymo praktikos bruožas, visgi jų rašymo tvarka – balansuojanti tarp analų ir

kronikos, kurių esminis skirtumas įvykio vaizdavimo atžvilgiu yra tas, kad analai reprezentuoja istorinę tikrovę taip, tarsi nutikę įvykiai nepasirodytų istorijos forma, o kronika – lyg įvykiai būtų atsivėrę žmogaus sąmonei kaip neužbaigta istorija (White 1990: 5). Šiuo metu didžiausios apimtys turimas ir nuosekliausiai pildytas tekstas, balansuojantis tarp analų ir kronikos rašymo režimo, bet turintis pasakojamųjų inkliuzų, yra Balio Vaičėno (Lordo, Liubarto, Pavasario) dienoraštis. Keletas jo įrašų:

14 Antrad. Baloj gale B-čio.

15 Trečiad. – Žolinė. Toje pat baloj. Vakare sueiga prie kapčiaus.

16 Ketvirt. Ten pat. Vėl prie kapčiaus. Vėliau į B. Pasiūlymas kapituluoti. Atgal.

17. Penktad. Ten pat. Nieko nauja. Išėjo. Vn. ir Edv.

18 Šeštad. ——" Vakare kelionė į B. ir M. Pyragas. Mama ir sesuo. Panašu į sekimą.

19 Sekmad. Ten pat.

20 Pirmad. ——" Trijų kelių kryžkelėj[.] (Vaičėnas 2013: 12)

Atrinkta citata gana gerai reprezentuoja didesnę dalį Vaičėno dienoraščio rašymo strategijos, kur būtent kalendorius yra pirminė pildymo tvarka. Iš Vaičėno rankraščio vaizdo galima spėti, kad kalendorinės dienos pažymėjimas nebūtinai sutapdavo su įrašo atsiradimu, priešingai – įrašius datą galėjo būti tiesiog palikta vietos. Tokią prielaidą darau remdamasi erdviniu teksto išdėstymu rankraštyje³: vietomis įrašai sąsiuvinuose eina labai tankiai, nepaliekant erdvinių tarpų, tačiau kai kuriose sekose atrodo, kad datos buvo įrašytos paliekant vieno-dą numanomą plotą, kurio vėliau užpildyti nepavyko. Šią prielaidą galėtų sustiprinti ir atvejai, kai datos apskritai liko be įrašų (pvz., publikacijoje p. 180–181), net nepadėjus turinio kartojimo ženklo (—"—") ar neįrašius „Nieko naujo“ ar „Nieko“, kaip kad įprastai elgiasi dienoraščio autorius. Steinitz, aptardama panašius dienoraščių pildymo atvejus, teigia, kad tokie įrašai „neleidžia suprasti, kas tomis dienomis nutiko, bet patenkina tekstualiai pilno kasdienio [diurnal] reprezentavimo poreikį“ (Steinitz 2011: 23). Tokio pobūdžio tekste galima užčiuopti individualios sąmonės vykdomą atranką, tačiau ji nepasirodo kaip pasakojimo instancija. Toks santykis su dienoraščiu savitai užklausia XX a. susiformavusį ir dominavusį su vidujybės eksplikacija esmingai susietą žanro supratimą, kuriam

3 Visą Vaičėno dienoraščio rankraštį galima pamatyti svetainėje *epartizanai.lt*: <https://epartizanai.archyvai.lt/search?q=vai%C4%8D%C4%97no+dienora%C5%A1tis>.

raštis svarbi buvo romantizmo pasaulėvoka, dienoraščio formos panaudojimas romanuose norint įtraukti intymų vidujybės diskursą į literatūrą ir rašytojų, menininkų bei kitų panašaus kalibro žmonių dienoraščių dominavimas recepcijoje kaip žanro pavyzdžių ir refleksijos objektų. Pastarųjų dienoraščiai tapo atskaitos tašku tiriant žanrą ir apibrėžiant atskiro dienoraščio vertę⁴. Vaičėno rašymas pasirodo kaip nenorėjimas suteikti įvykiams istorijos formos ar, prisiminus analus, įvykiai čia apskritai nepasirodo kaip istorija. Galime justti atrenkančią ir tai, kas paminima, rūšiuojančią sąmonę, pasirodančią kaip patyrimo subjektas: „Šlapi aukščiau kelių“ (p. 15), „Daina išspaudžia ašaras“ (p. 16), tačiau drauge dienoraščio tekstas yra, kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų, nuasmenintas: mes negalime identifikuoti, ar tas patyrimo subjektas yra dienoraščio autorius. Vaičėno dienoraštyje dominuojanti išgyvenimų raiškos forma yra arba atsieta nuo asmens („Langas, ašaros, nuoširdus pokalbis“ (1946 02 01, p. 20) – iš įrašo nesužinome, kur buvo langas, kas kalbėjosi ir kas verkė), arba apskritai kolektyvinė („Grįžom įkaušę. Matėm ir vieną žibutę“ (1948 04 23, p. 139); „Susirūpinimą sukelia iš po nakties rasta atdara pirtis. Apsiaunam kojas“ (1948 02 24, p. 131); „Vakare kelionė į malonias mergaites. Ai, kiek privargom kol dasikasėm per pusnis“ (1947 03 08, p. 53)).

Trečiojo asmens daugiskaita būdinga ir kitiems tokio tipo partizanų dienoraščiams. Atrodo, kad ji kyla iš itin glaudaus ir kolektyvinio veikimo gyvenant partizaninio karo sąlygomis, kai visi asmens veiksmai yra koordinuoti su kitų, gyvenant itin ankštose bendroje erdvėje bunkeriuose ar laikinai apsistojant svetimuose namuose neegzistuoja privati rašymo erdvė, kas, mano supratimu,

4 Turbūt todėl serijiniame leidinyje *Laisvės kovų archyvas* partizanų dienoraščiai atsidūrė rubrikoje „Literatūrinis puslapis“, o vienintelės lietuviškos monografijos apie dienoraščius autorius Rimantas Glinskis vienus dienoraščius laiko literatūriškai vertingais, todėl tyrinėtinais žanro pavyzdžiais (dėl estetiškos jų vertės), o likusius mato kaip kasdienybės istorijos šaltinius: „Studijoje apeinami dienoraščiai mažai žinomų autorių, kurie aprašo savo gyvenimo kasdienybę, tik jiems pažįstamus žmones ir buitines realijas. Tačiau neabejotina, kad po tam tikro laiko ir šie dienoraščiai gali tapti puikia medžiaga vieno ar kito laikotarpio kasdienybės kultūrai tyrinėti“ (Glinskis 2006: 9), kitaip tariant, svarbių kultūros žmonių dienoraščiai tiriami ir kaip žanro pavyzdžiai bei šaltiniai jo poetikai analizuoti, o nežinomų arba vadinamųjų paprastų žmonių – kaip kultūros istorijos pavyzdžiai. Būtent tokia dienoraščių tyrimo nuostata dominavo iš esmės iki XX a. antrojoje pusėje kilusios moterų dienoraščių tyrimų bangos ir suformavo iki dabar svarų dienoraščio kaip savitu išraiškos stiliumi realizuotos, literatūrinę vertę turinčios savistabos istorijos dokumento supratimą, nesiūlantį jokių įrankių kitokio pobūdžio dienoraščiams tirti.

esmingai veikia dienoraščio pasakojimo formą⁵. Tokiame dienoraščio įrašė asmeninė savijauta, intensyvi dvasinė būseną paprastai paminima kaip vienas iš išvardijamų įvykių. Veikiantis rašymo principas yra chronologija (kaip viso teksto tvarka) ir linijinė dienos seka kaip įrašo organizacinė struktūrinė tvarka. Galima just, kad „raktažodžiai“, nurodantys įvykius ar patirties situacijas, išdėliojami ta tvarka, kuria jie įvyko: „Kelionė medaus. Bronė. Verutė. Duona. Sniegas. Šlapi aukščiau kelių“ (p. 15). Ką gali skaitytojas? Įvykių išdėstymas leidžia numatyti judėjimo erdvėje trajektoriją: ėjimo tikslą, sutiktus žmones ir išgyventą būseną, tačiau čia aprašytos dienos siužetas – skaitytojo vaizduotės, o ne pateikto teksto pasakojimas, ir tą siužetą mums įsivaizduoti leidžia būtent chronologinė išdėstymo seka, leidžianti numanyti išvardytų dalykų tarpusavio santykio struktūrą. Tokiuose tekstuose ypač svarbi tampa ir vertikali pasakojimo ašis:

11 Ketvirtad. Bunkerio pradžia. Kelionė.

12 Penktad. —" — pabaiga.

13 Šeštad. Bunkeryje. Pirtis. (p. 15)

Vertikalia jungtimi tampa kiekviename įrašė paminimas arba nurodomas bunkeris – nuo jo iškaskimo iki apsigyvenimo.

Kitas su šia pildymo taktika susijęs dalykas – refleksijos suspendavimas, kuris, mano požiūriu, kyla ne iš turimo / neturimo gebėjimo pasakoti, bet būtent iš požiūrio į žanrą. Kaip kad buvo minėta anksčiau – neatsižvelgiant į tai, kad tas pats dienoraštis teoriškai gali derinti naratyvinę ir išvardijamąją strategijas, paprastai dominuoja viena. Vieną iš išlikusių dienoraščio sąsiuvinų Vaičėnas pavadino „Išdrikusios mintys“, o viename iš nedaugelio refleksyvių aprašomojo pobūdžio įrašų, susijusių ne su diena, o su vidine būseną, autorius rašo:

Štai mėginu rašyti dienoraštį, bet kaip sunku sugaudyti reikalingas mintis. Juk negali jas rašyti tokias kokios tiesiogiai liečia vaizduotę nes tai susiję su vietovardžiais, pavardėmis [...] gi apibūdinti minčiai reikia ieškoti šifruotų žodžių suprantamų tik sau. O tos mintys taip palaidos! (1948 04 26, p. 140).

5 Savitu rakursu tokios asmeninės ir bendros erdvės koreliavimas atsiveria Monikos Alūzaitės dienoraštyje, kuriame atsiranda kitų drauge gyvenančių asmenų įrašai, žr. puikią Mariaus Ėmužio analizę (Ėmužis 2020).

Įrašė įvardijami du rišlumo trikdžiai: metakalbos poreikis ir palaidos mintys. Tokio pobūdžio savirefleksyvūs įrašai rodo, kad formos klausimas atsiduria akiratyje ir kad pildymo strategijos nėra atsitiktinės ar inertiškos, bet priešingai – sąmoningai pasirenkamos ir kaip tinkamiausios išbandytos formos. Po ci tuotos minties Vaičėnas toliau pateikia tarsi bandymą ar pavyzdį – koks galėtų būti jo dienoraščio įrašas, sutelkus palaidas mintis ir suteikęs joms tam tikro pasakojimo formą. Pradeda dabarties situacijos aprašymu:

Štai sėdžiu prie stalo apie kurį vyksta darbas: iš vienos pusės „Kriaučius“ prosyja pasiūtas kelnės, iš kitos gi „Tėvas“ taiso pagriuvusius batus. Pro langą krinta slenkančios į vakarus saulutės spinduliai toki gražūs, laisvi ir neuždaromi į nelaisvę“ (*ibid.*).

Toliau skaitome žmogaus būties svarstymą iš krikščioniškosios perspektyvos, nuo jo pereinama prie konkrečios istorinės situacijos, užbaigiama atskira pastraipa-apibendrinimu. Tokio pobūdžio dienoraštis, Žemaičio aprašytas kaip siektinas modelis su prototipu *Viktutėje*, netampa pildymo praktika, tik išbandomas kaip galimas režimas. Vaičėno dienoraštis parodo, kaip rašymo formos pasirinkimas susijęs su turiniu. 1948 08 02 dienos įrašas prasideda tuo, kad rašantysis buvo pažadintas laidotuvių giesmės palydint į kapus jauną mirusįjį, ne partizaną. Situacija tampa impulsu ilgam ir rišliam svarstymui apie skirtumą tarp šio asmens laidojimo ir partizanų, laidojamų be apeigų, išniekintų. Svarstymą užbaigus paliekamas grafinis tarpas, po kurio eina įprastinės „poetikos“ įrašas: „Ateina dėdė su virtu pieneliu. Vėliau aplanko ir mergaitės [...]“ (p. 162). Taigi rišlus naratyvinis pasakojimas pasitelkiamas apmąstymams, o dienos įvykiams – išvardijimas. Algirdas Šermukšnis-Žilvinas po beveik 8 mėnesių nepertraukiamo kasdienio aprašomojo dienoraščio rašymo (tokios nuoseklios realizacijos pavyzdį esu aptikusi tik šį vieną) 18-ame sąsiuvinyje pareiškia:

Mano užsimojimas vesti kasdienės dienos santraukas nuėjo velniop. [...] // [215v] Rašyti man jau nusibodo. Anksčiau gal man ir teikdavo malonumo, bet dabar vien tik erzinimas. Tai prievartavimas. [...] Be to, iš dienos eigos, ar beverta rašyti, kaip vaikštau po mišką ar kaimą. Tai nieko nėra įdomaus. Tai tas pats ir tas pats. Ir todėl aš nusprendžiau, kad kiekvieną dieną rašyti neapsimoka. Toliau aš rašysiu tik tada kaip turėsiu šiek tiek noro (LYA, f. 3377, b. 55, ap. 246, 1950 07 17, Nr. 18, l. 215–215v).

Tačiau tolesni penki (ir paskutiniai) dienoraščio įrašai rodo, kad autorius perėjo ne prie protarpinio rašymo, bet, priešingai, prie kasdienio kronikinio – pildoma kasdien, visiškai pakeitus ne rašymo dažnį, bet pobūdį – iki tol būdingą ekstensyvią rašymą (kartais užpildomi ir keli tankiai prirašyti sąsiuvinio puslapiai): „Rugiai jau visur piaunami. Vakaraš ir naktį visur skamba linksmos jaunimo dainos. Tai dainuoja pabaigtuvininkai“ (*ibid.*, 1950 07 18, l. 215v). Čia jau anksčiau aptartas Žemaitis dienoraščio įrašą grafiškai dalija banguota linija, atskirdamas su konkrečia diena susijusį turinį (tai pastanga sukabinti savo dienoraštį su diena, nes apmąstymai tam neatrodo pakankami) nuo svarstymų:

Šiandieną pirmą kartą išgirdau viturėlio ir šnekučio giesmelę. Jei pavasario pranašai atsilankė, tai žiema nešdinkis iš mus. Jau senai nusibodo tavo niūrios, pilkos dienos. Jau ir taip per ilgai šiemet viešėjai pas mus. Pavasario garsai senai mano širdyje skardena, galingas jo šauksmas senai man ramybės neduoda. Bet lūkesčiai vieną kartą išsipildė. Ilgai lauktas visada brangesnis, mielesnis.

Sveikinu tave ugningasis pavasari, sveikinu tave atgimstanti gamta, sveikinu jus pavasario pranašai.

Rytą truputį šalavo. Nuo pietų išsigiedrijo. Diena gana graži, pavasariška. Ant nakties pašalnos (Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, PR181, 1951 03 26, l. 18v).

Anot Jennifer Sinor, parašiusios visą knygą apie vieną vadinamąjį paprasto žmogaus dienoraštį ir pateikusios svarų bandymą konceptualizuoti būtent tokio pobūdžio tekstą, kuris mums, kaip skaitytojams, gali atrodyti nepakeliama kasdienybės duomenų monotonija (kaip matėme – dalis autorių analogiškai patiria tokio teksto rašymą),

[k]asdieniškumas neleidžia [*prevents*] dienoraščiui tapti refleksyviu ir verčia rašytoją ir skaitytoją likti tiesioginėje dabartyje – vietoje, iš kurios neįmanoma pasiekti kritinės distancijos, kurios siekti ir kurią vertinti buvau mokyta. Kasdieniškumas reiškia, kad dienoraštis nesusitelkia apie kokį nors organizuojantį įvykį ar principą, bet, veikiau, dokumentuodamas kasdienybę, padaro šiuos pamatuotus [*measured*] (ir paprastai nepažymėtus) momentus prieinamus dienoraščio rašytojui (Sinor 2002: 56).

Partizano diena kronikiniame dienoraštyje

Taigi paskutinis aspektas, kurį noriu trumpai paliesti, ir yra diena – kaip ir kokių būdu kronikinis dienoraštis formuoja konkrečios dienos įrašo turinį pagal dienos laiko seką. Įrašo įvykių tvarka kronikiniame dieniniame dienoraštyje tiesiogiai susieta su jį struktūruojančia laikine seka – dienos eiga. Kaip pavyzdį parinkau pirmąjį Antano Žiogo-Aldevino (Aldūnas, Birutėnas...) dienoraščio įrašą, kuriame 1949 m. birželio 1 dieną pradėjęs dienoraštį autorius pamini ir jo pradžios aplinkybes, t. y. pats dienoraštis tampa pirmos aprašomos dienos dalimi (jos įvykiu):

Birželio mėnesio pirma diena.

Išaušo rytas pirmas birželio saulėtas šviesus dangus blaivus [čia ir toliau kursyvas mano – JŽR], ilgai miegojau iš po trumpos nakties nes naktį praleidau sargyboj išstovėdamas dvi pamainas už save ir už Vorūna.

Birželio pirma diena atsikėliau aštuntą valandą. Kada buvo atnešti pusryčiai, saulutė jau buvo pakilusi aukštai diena buvo šilta be jokio vėjalio, pasivalgęs pusryčius išėjau vieną valandą į sargybos postą. Sargyboje man esant niekas pavojingo nepastebėta viskas buvo ramu todėl sargybos valandą praleidau svajodamas apie tą *kas man miela kas artima ir kas širdį sužavėjo, taip besvajojant pajutau, kad jau valanda pasibaigusi*, tuomet grįžau į stovyklą ir sargyba perdaviau Vorūnui.

Tiesa šiandiena trečiadienis reikia nusiskusti barzdą ir apsiprausti, po švaros darbu dar truputi užmigau ir miegojau iki pietų // [93v]

Po pietų vaikštinėjau nieko neveikdamas diena toliau tęsėsi tokia ilga nuobodi *ilgėjaus kažko ir pats nežinau...* [praleistas pastraipos ilgumo įtartino žmogaus ieškojimo aprašymas – JŽR]

Ir vel laika leidau veltui nieko neveikdam[as] [orig def – JŽR] nes buvo labai šiltas oras ir nieko nesinorėjo dirbti, tik Vorūnui parašiau keleta dainų paskui kai jau buvo netoli vakaras saule jau mažiau šilde *sugalvojau rašyti dienoraštį gal bus kiek įdomiau nors dienos visai paprastos be jokių nuotikių.*

Vakaras, pirmas Birželio tylus šiltas saule skęsta į debesis atrodo kad bus lietaus.

Birutėno

(LYA, K-1, ap. 58, b. 26712/3, l. 93r–93v, pirmas dienoraščio lapas pasirašytas veikiausiai todėl, kad rašoma ant atskirų lapų)

Jeigu dabar iš savo perspektyvos bandytume surūšiuoti Žiogo aprašytus dienos įvykius, atrodytų, kad vienas svarbiausių čia rašomo teksto atžvilgiu turėtų būti jo paties genezė – tai, kad apsispręsta rašyti dienoraštį, arba du kartus paminėti vidiniai išgyvenimai: svajojimas visą sargybos laiką apie tai, kas širdžiai artima, arba ilgėjimasis nuobodžio metu, atrodytų, turėtų būti „įdomaus“ dienoraščio centras ir objektas. Tačiau įrašas pradedamas ne pasakojimu apie idėją rašyti dienoraštį ar kuriuo kitu pagal svarbą atrinktu dienos įvykiu, bet laikine jos pradžia. Dienoraščio įrašas prasideda ne tuo, kuo ir kada diena prasidėjo asmeniui, t. y. kada jis atsibudo ir prasidėjo jo nugyventa diena, bet kada išaušo konkreti fizinė diena – anksti ir graži, nepriklausomai nuo dienoraščio subjekto. Įvykiai, paminėtinai laikomi dalykai rašomi tokia tvarka, kokia jie nutiko, tad ir sprendimas rašyti dienoraštį atsiranda ten, kur pagal dienos eigą yra jo vieta, – vakare saulei leidžiantis. Galima sakyti, kad tokia pasakojimo turime fabulą, bet rašantysis nekuria siužeto, kitaip tariant, tokio dienoraščio rašymo struktūrinis pagrindas yra dienos eiga, o ne įvykio pasakojimo tvarka, kuri reikalautų įvykius rūšiuoti (išskirti pagrindinius ir jų atžvilgiu šalutinius), pateikti juos suteikiant dienai tam tikrą iš suvokiančiosios sąmonės refleksijos kylančią tvarką, išryškinant priežastinius ryšius tarp įvykių ir pačių įvykių reikšmę kalbančiajam ir jo dienai. Atskaitos taškas yra ne rašančiojo suvokimo tvarka, pasirodanti iš refleksijos perspektyvos, bet chronologinė seka, kurioje tu pats irgi esi tam tikros bendros tvarkos dalis (ir esi paminimas kaip išgyvenęs tam tikrus jausmus). Tokiame dienoraštyje įrašo pradžią ir pabaigą žyminčios ribos visada tos pačios – rytas ir vakaras:

Liepos 22 d. *rytą apė pusrytėiu laiką* [čia ir toliau kursyvas mano – JŽR] atsikėlėmę užmaskavome ugnvietę ir paėję gileu į mišką apsistojomę biržėje ant saulės. *Praleidę biržėje dieną saulei leidžiantis* išėjome į liniją ir liniją ėjome iki palaukės palaukėje susikūrėmę mažą ugnelę palaukėmę *kol subaigė temti ir sutemus išėjome* į D. kaimą. tenai pasirinkomę maisto ir *prieš dieną* grįšome į mišką ir susikūrę ugnį *sugulėmę pailsėti* (Julius Adomaitis-Erdvilas, [1955] 07 22)⁶.

Lejeune'as apskritai diaristo poziciją dienos atžvilgiu traktuoja radikalčiai – kaip būtiną dienoraščio žanrinio tapatumo sąlygą:

6 Dienoraštis publikuotas: Adomaitis 1999: 170–178.

Tai rašymo būdas, kuriam neleidžiamos jokios įprastos darbo procedūros: diaristas negali nei *komponuoti*, nei *taisyti*. Jis turi suformuluoti tinkamai iš pirmo karto. Rašydami dienoraščius žmonės nežino ateities – gali turėti tam tikrų įsivaizdavimų apie tai, kas nutiks rytoj, ir net numatyti galimas rašymo strategijas, iš kurių tikrovė „pasirinks“, tačiau galiausiai tu akiai bendradarbiauji muilo operoje, kurios scenarijus nenuspėjamas. Be to, taisyti vėliau – neleidžiama. Kai laikrodis išmuša vidurnaktį, viskas turi likti taip, kaip yra. Dienoraščio vertė – jo buvimas akimirkos pėdsaku. Jei kitą dieną imu ką nors taisyti, savo dienoraščiui vertės nepridedu – aš jį sunaikinu (Lejeune 2009: 182).

Lejeune'as čia kalba apie du mano jau ir anksčiau užklaustus dalykus: įrašo datos sąsają su konkrečia diena ir patį rašymo laiką – visi šie dėmenys, anot dienoraščių tyrėjo, turi išsilaikyti dienos ribose. Tačiau partizanų dienoraščiuose įrašo datos, turinio ir rašymo ryšys susikomplicuoja, nes dienos kaip laikinės veiksmo erdvės struktūra nesutampa su įprasta diena ir naktimi – pagrindiniais atskaitos taškais, formuojančiais socialinį laiką. Socialinis laikas nurodo „intersubjektyvaus laiko patirtį, suformuotą per socialinį tarpusavio santykį“ (Nowotny 1975: 326), kitaip tariant, tai laiko suvokimo ir panaudojimo forma, susikūrusi kaip tam tikra norma visuomenei reguliuojant „laiko panaudojimą, kada ir kaip jis turi būti užpildytas ir kokio pobūdžio veiklomis“ (Nowotny 1975: 330). Modernaus dienoraščio forma, aprašyta šio straipsnio pradžioje, yra susijusi su diena, savo formą įgavusia XIX a. su industrializacija ir tikslu laiko matavimu⁷, taigi, norėdamas šią formą realizuoti, turi išlaikyti dermę su jos siūlomu laiko matavimu ir savęs realizavimu jame. Tačiau partizanų dienoraščiuose didesniu ar mažesniu mastu išryškėja, kad diena ir dienotvarkė, „[k]asdienio gyvenimo pasaulis“, reiškiantis „intersubjektyvų pasaulį, kuris egzistavo dar gerokai prieš mūsų gimimą, buvo patiriamas ir interpretuojamas *Kity* – mūsų pirmtakų – kaip organizuotas pasaulis“ (Schütz 1962: 208), nėra partizano veiksmo ir saviorganizavimo erdvė. Dienoraštis, kaip sociokultūrinė forma, implikuojantis būtent tokį žinojimą, tiek struktūriškai, tiek tematiškai atskleidžia atskirą partizanų gyvenamojo laiko struktūrą: iškritimą iš sociumo laiko ir pastangas bei būtinybę su juo susiderinti kuriant santykį tarp turimo žinojimo / disponavimo laiku ir gyvenamosios dabarties (dienoraštis – viena iš tokio žinojimo ir jo perdavimo formų).

7 Žr. Thompson, 1967: 56–97.

Radikalus tokios patirties atvejis atsiskleidžia Šermukšnio-Žilvino dienoraštyje. Radikalus dėl patirties pobūdžio, nes tekstas pradėtas rašyti po nesėkmingai susiklosčiusių aplinkybių patekus į paskubomis išraustą bunkerį po namu, iš pradžių teturint patalpą ir žemių krūvą jos viduryje. Kitame tyrime esu aprašiusi, kokiu būdu, įgyjant tikrus daiktus ir simuliuojant neturimus, erdvė pritaikoma žmonių bendrabūviui⁸, čia noriu parodyti, kad tokioje bunkerio erdvėje neveikia įprastos socialinio laiko matavimo kategorijos, kurios mums leidžia struktūruoti parą ir veikti koordinuotai kaip bendruomenei (tarkime, pamokas mokykloje visi tos mokyklos nariai pradedame 8 val., šv. Mišių sekmadienį renkamės 11 val., o alkoholių perkam iki 15 val.), t. y. matuoti laiką tokiu būdu, kaip tai vyksta mūsų kasdienybėje ir mano aprašytame modernaus dienoraščio modelyje.

Šermukšnio aprašymuose pirmiausia matome, kad žmonės staiga atsiduria erdvėje, kurioje nelieta jokių laiko suvokimo ir patirties formų, o vieno turimo laikrodžio, kaip galima suprasti iš laiko apmąstymui skirtų dienoraščio įrašų, be kitų laiko suvokimą kuriančių kategorijų, nepakanka. Pirmiausia nelieta gamtinio laiko patirties – dienos ir nakties kaitos, be jo ir bendrų sociumo koordinuotų veiksmų kalendorinis ir paros laikas tampa abstrakcija, koks jis išties ir yra. Kaip rodo dienoraštis, norint gyventi ir dalyvauti kalendoriniame ir valandiniame laike nepakanka žinoti, kad šiandien pirmadienis arba kad šiuo metu yra 8 valanda ryto. Laiko kategorijos turinį įgyja per veiksmo (patirties) ir abstraktaus matavimo jungtį, t. y. sekmadienį man ir tam tikrai apibrėžtai bendruomenei steigiaėjimas į bažnyčią ar kito veiksmo, patvirtinančio, kad tai sekmadienis, atlikimas:

Vakar buvo šeštadienis, šiandien sekmadienis, o ryt bus pirmadienis ir t. t. Ir kas iš to? Nieko... Žinau, kad tai yra savaitės dienos: šeštadienį savaitės galas, sekmadienį poilsis ir pirmadienį vėl prasideda savaitė. To man ir užtenka. Galėčiau dienų pavadinimo aš ir visai nežinoti. Kam jos man? Užtenka, kad dienos yra pažymėtos skaitlinėm, o jų vardai man jokios reikšmės neturi. Neturi, o tačiau...

Ech, jūs šeštadieniai, sekmadieniai ir pirmadieniai... Kitados aš dėl jūsų iš galvos krausčiausi. Gal dėl to, kad buvau jaunas ir kvailas? Gal ir dėl to, bet nevisai. *Man atrodo dėl to, kad ir aš buvau tada toks pats žmogus, kaip ir kiti.* [Kursyvas mano – JŽR]. [...] Šeštadienis – tai buvo pilna siautimo naktis (LYA, f. 3377, b. 55, ap. 246, 1949 12 11, Nr. 1, l. 12v).

8 Žr. Raškevičiūtė, 2025: 141–167.

Nelikus bendrų su kitais sociumo nariais ar tiesiog rutininių veiksmų, kalendorinis laiko matavimas netenka funkcijos, tačiau jo nebuvimas labai aiškiai parodo partizano poziciją likusio žmonių pasaulio atžvilgiu, atskleidžia jos paratopiškumą, asmens susiejimą su savo ankstesnio tapatumo, suvokto kaip siejusio su kitais žmonėmis, praradimu (ypač tai aštriai išgyvenama asmeninių ir bendrų švenčių laikotarpiais, bet šio aspekto dėl apimties ribojimų nepaliesiu). Dienoraštis šiuo atveju funkcionuoja kaip veikla, leidžianti sekti save laike: rašoma kasdien, neretai svarstoma tam tikrų dienų svarba, jos pažymimos sujungiant žmogų su bendra kalendorine laiko matavimo sistema („Žinau vietų, kur šiuo pat laiku, taip pat yra švenčiamos Užgavėnės“, *ibid.*, 1950 02 21, Nr. 7, l. 84v). Taip pat rašymas leidžia bent suvokimo lygmenyje išlaikyti save kaip susijusį su bendru kalendoriniu laiku, kad ir, pavyzdžiui, per atsiminimą: „Šiandien mano vardadienis... [...] Et, kas gerai, kad lovoj ilgiau pasivartysiu ir gausiu prisiminti kitados būtas tokias pačias dienas kaip šiandien šioji“ (1950 02 11, Nr. 7, l. 79). Šermukšnio dienoraštis parodo, kad, regis, toks savaime suprantamas ir įvaldytas įgūdis kaip dienotvarkė (kad keliamės visi kartu, išskyrus dirbančius naktinėse pamainose, tam tikru ritmu dirbame ir valgome), kurį dažniausiai neapmąstydami priimame kaip mus siejančią tvarką, gali būti prarandamas vos nelikus išorinių matavimo, disciplinos ir kontrolės mechanizmų:

Esu visiškai išsimušęs iš mie[g]o [*orig* mieko – *JŽR*]. Jau kuris laikas kaip negaliu užmigti. Atsigulu, dažniausiai septintą valandą ryto. Visą laiką vartausi, kol pagaliau apie dvyliktą valandą išmiegu. Šeštą, septintą valandą vėl aš visai gyvas. Anupras, daugiausia, miega per naktį, dieną atsikelia. Šviesa dega visą laiką, o aš prie šviesos negaliu užmigti. Kartais, vos pora valandų turiu tikro miego, šiaip tai tik trankausi. Gerai būtų, kad pora valandų būčiau gyvai, o visą kitą laiką pramiegočiau – žiema nebūtų baisi (*ibid.*, 1950 01 09, Nr. 5, l. 52v).

Trys žmonės bunkeryje staiga ima gyventi skirtingais nesutampančiais režimais. Toliau tekste matyti, kad bendros paros tvarkos nebuvimas kelia chaosą, įtampą tarp gyvenančių ir vidinį nuovargį, todėl bandoma išrasti, susigalvoti dienotvarkę, nors ir neturinčią jokios iš socialinio bendrabūvio kylančios būtinybės. Dienotvarkė ne tik turi suderinti gyventojus, bet drauge kurti normalumo, gyvenimo kaip ir kiti žmonės jausmą. Visame dienoraštyje matome dienotvarkės paieškas:

Štai, mano darbo diena [kursyvas mano – *JŽR*]: 20tą valandą keliuosi, pusvalandį darau gimnastiką ir pusryčiauju, nes tuo laiku šeimininkė atneša maistą; valandą, kitą sėdžiu lovoje prie stalo ir galiu sakyti, kad neveikiu nieko, nes žiūriu kaip Povas rašo, arba paėmęs pieštuką braižau popieriuje, kad tik ką braižyčiau, nes man malonu, kad aš pieštuką vedžioju į visus šonus, o jis palieka paskui save pėdsaką ir gale gaunasi, kad visas laikraščio lapas, lieka visas juodas; 24tą valandą duodu pamoką Anuprui – prabėga pora valandų; lošiamo su Povu šachmatais iki maždaug šešių; vėliau, šiek tiek parašau ir vėl pora valandų neveikiu nieko. Aštuntą taisomės lovą ir gulam. Čia bunkeryje palieka tamsu ir aš jau važiuoju į svajonių šalį. Užmiegu, galbūt, buna dvylikta, gal daugiau ar mažiau, ir pora valandų numiegu; o dar vėliau iki 20-tos val. – „kaip Dievas davė“ – galvoju, snaudžiu, užmiegu ir vėl trankausi, žodžiu – „kryžiaus keliai“. Ir taip periodiškai bėga kiekviena diena (*ibid.*, 1950 01 31, Nr. 6, l. 74).

Galėtume šią dienotvarkę pavadinti ironiška, nes vardydamas veiklas autorius gana akivaizdžiai rodo jos fiktyvumą, išgalvotumą, tai, kad ji apsimeta dienotvarke, nes numatomos veiklos neturi jokios vidinės būtinybės ar tikslinio turinio, išskyrus pragyventi (struktūruoti) laiką ir suvaldyti chaosą, kylantį tuomet, kai visi gyvenantys žmonės veikia atskirai; be to, matome, kad ji yra išvirkščia socialiniam laikui: „rytinė“ gimnastika vakare, gulimas – ryte.

Kronikiniuose dienoraščiuose, kurių įrašo struktūrinis pamatas yra diena, taip pat iškyla ryšio tarp partizano dienos ir dienos, kokią implikuoja dienoraščio forma, problema. Visų pirma – dėl veiklos, aktyvumo laiko: galėtume sakyti, kad nėra tokio dalyko, kaip partizano diena, o priešingai – yra partizano para. Partizano para dienoraščiuose pasirodo kaip kolektyvinio laiko organizavimo forma, kurios suderinamumas užtikrina funkcionavimą:

Šiandiena iš eiles verdu valgiti aš. Po aštuoniolika dienu prieis eile vel gamy[nti] [spėjama – *JŽR*] valgiti. Darbo yra daug. Virėjas kelesi anksčiausiai už visus. Išvirus kava kelemi du sargybiniai, kurie pagere karštos kavos eina į postą. Po to kelemi visi kiti vyrai kuriems iš[davus] [defektuota, spėjama – *JŽR*] kava, ruošemi pietus, vėliau vakariene ir taip per visa diena dirbi, kol // vakare perduodi virtuvė sekančiam virėjui. Rytoj išeina vyrti Ramūnui, už tai isai priimdamas virtuvę patikrino ar viskas tvarkoj. Priimant virtuvę žiūrима kad malku būtu prinešta ir padžiauta, šakelių priskaldita ir ant plytos padėta, kad ryta atsikelus galima būtu greitai ikūrti ugnelę.

Taigi tą viską atlikęs perdaviau virtuve Ramūnui tvarkoj.

[...] Like bunkeryje vyrai, vieni lošė kortomis, kiti seke pasakas, o kiti // patylo-
mis niunevo dainas.

Vakare 10 val. visi nuėjom miegoti (Jonas Junokas-Rūtenis, 1946 02 24)⁹.

Iš šio įrašo matyti, kad aktyvi partizano dienos dalis priklauso ne nuo paros meto, o nuo veiklos, kuri jam deleguota ar turi būti padaryta, tačiau, grįžtant prie dienoraščio pildymo praktikos ir Lejeune'o reglamento, kiltų klausimas – kada tuomet yra dienos pabaiga, kada autorius turi padėti įrašo tašką ir kada prasideda bei baigiasi įrašė aprašoma diena? Visi kronikinių dienoraščių vedantys autoriai, aprašydami savo dieną, mėgina išlikti jos nustatytame rėme: rytas yra dienos pradžia, vakaras – jos pabaiga, tačiau skaitant šiuos tekstus iškyla klausimas – kada tie įrašai rašomi? Atsakymo sudėtingumą lemia tai, kad neturime duomenų apie įrašo užrašymo laiką, tačiau tai, kad jis neatitinka Lejeune'o apibrėžties, galime matyti iš to, kad dienoraščių autoriai parašo, kuo diena baigėsi: „[...] radę patogesnę vietą susikūrėmę ugnį ir sugulėmę“ (Julius Adomaitis, 1955 07 01, l. 2v); „Pamažu pasiklausydamas pargrįžau į stovyklą Dunojų [orig Dunojus – JŽR] su Šachu radau jau miegančius tuojau ir aš atsiguliau ir greitai užmigau“ (Antanas Žiogas, 1949 06 05, l. 98v); „[...] o aš Antonius ir Putinas likom vietoj. Sugulėm į lovas todėl gerai išsimiegojom“ (Bronius Vasiliauskas, 1947 03 03, l. 18r); „Grįžtam ir gulam“ (Vaičėnas, p. 128). Taigi, viena vertus, kronikinio dienoraščio ypatybė yra itin glaudus ryšys tarp veiklos ir paros meto, tą veiklą numatančio, kita vertus – jis negali išlaikyti dieninio dienoraščio struktūros, nes veikla apima visą parą ir aktyviausia jos dalis kaip tik daugeliu atvejų prasideda vakare ir trunka iki paryčių – paryčiai, saulės kilimas dienoraščio įrašuose gana dažnas įtampos laikas, nes iki saulei patekant reikia pasiekti saugią vietą („*Jau arti ryto* [čia ir toliau kursyvas mano – JŽR]. Einam. Miške paklystam. Ilgai klaidžiojam. *Aušta*. Paimam penkis arklius ir jojam. *Iš-aušo*. Atliko Niurna. Lekiam zovada vieškeliu laukais ir keliukais. *Saulei tekant pasiekiam vietą*“ (1947 04 23, Baltys 2014: 34).

Iš vieno įrašo užrašymo Vasiliausko autografe galima daryti prielaidą, kad baigiamieji sakiniai galėjo būti įrašomi kitą dieną, kaip įrašo ribą suvokiant ne

9 Dienoraštis publikuotas: Vaišvila 2018: 471–488. Publikacijoje nurodoma, kad dienoraštis saugomas Barboros Junokienės asmeniniame archyve. Čia cituojama iš autografo, kurio skaitmeninė kopija pasidalijo dr. Aistė Petrauskienė, už ką jai širdingai dėkoju.

laikinę dienos pabaigą, kaip teigia Lejeune'as, bet semantinę – žmogaus miegą. 1947 03 08 d. paskutinis Vasiliausko įrašo sakinyš „Atėjo ir vakaras. mes sugulėm.“ (l. [20r]) užrašytas kitu rašalu nei visas įrašas, bet tuo pačiu kaip kitas po jo, kas leidžia manyti, jog paskutinis sakinyš prirašytas kitą dieną, pradedant naują įrašą. Todėl atrodo, kad tam tikros dienos įrašas susiejamas ne su jo įrašymo laiku, kaip teigia Lejeune'as, bet realizuojamas tematiškai – pasakojimas apie konkrečią dieną, paisant jos ribų kaip struktūrinio pasakojimo rėmo. Todėl pagrindinė problema struktūruojant įrašus, kiek išryškėjo iš tirtų tekstų, – kur dėti tašką, t. y. brėžti dienos įrašo ribą, kai veikla, įvykiai nesutampa su įprastomis paros ribomis, o aktyviausia, taigi ir pasakotina jos dalis prasideda vienos dienos vakarą, o baigiasi kitos dienos rytą („Naktimis pravaikštom po žmones, o dienomis išsimiegam“, Baltys 2014: p. 16)? Junoko dienoraščio 1946 03 13 dienos įrašas prasideda labai konkrečiu laiku: „Apie 5 val. ryto [...]“, nes tokiu metu dalis būrio vyrų grįžo iš žygio. Trumpai pateikus jų žygio rezultatus, pasakojimas pereina prie vakaro: „Vakaro sulauke [...] išėjome į žygį su tikslu parūpinimui maisto.“ Istorija apima maisto gavimo aprašymą ir grįžtant nutikusį nuotykį, įrašo pabaiga ir kito pradžia:

Po to sedom į vežimus ir parvažiavom į stovyklą.

Kovo mėn. 14 d. ketvirtadienis [paryškinta autoriaus – JŽR]

Parvykus į stovyklą likusei vyrai griebė ilgasnukę iš vežimo ir pradėjo ruošti prie svilininimo.

Autoriaus paryškintas datos įrašas skelia nuosekliai vykstantį veiksma pasirinktoje vietoje, jis žymi ne dienos ar paros pabaigą, bet iš esmės tą vietą, kurioje vieni įrašo veikėjai savo veiklą užbaigia (parveža kiaulę), kiti pratęsia – imasi jos darinėjimo.

Baigiamieji svarstymai

Šiuo tyrimu mėginta pasiūlyti dienoraščių skaitymo perspektyvą, leidžiančią suvokti ir į mūsų svarstymų akiratį įtraukti dienoraščius, kurių vertę ir suvokimo kryptį, atrodo, lemia jų istorinė svarba (istorinio šaltinio statusas), bet ne forma, pats būdas, kuriuo artikuliuojama patirtis. Dienoraščio kaip žanrinės formos

istorinio formavimosi kontekstas ir jo implikuojamo laiko suvokimo / matavimo aspektas leido pamatyti dieninio, kronikinio rašymo formą kaip kylančią ne iš negalėjimo (negebėjimo), bet kaip pasirinktą dienoraščio pildymo konceptą, esmingai susijusį su savęs suvokimo patirtimi dienos laikinėje struktūroje. Perkėlus žvilgsnį nuo skaitančiojo asmens perspektyvos (kuri ir steigia įdomumo bei vertės klausimą bei kuria skirtį tarp vadinamųjų paprastų žmonių egodokumentų ir kultūrinio, politinio etc. elito) prie pildančiojo asmens, kuriam svarbu ne papasakoti linijinę dienos istoriją, bet „atkartoti buvimo dienos patirtį“ (Sinor 2002: 111), kasdienis besikartojančių dalykų užrašymas atsiveria ne kaip monotoniya (neįdomumas), o kaip kasdienio buvimo laike užrašymo forma. Dienos laikinis konceptas, kuriuo remiasi dienoraštis kaip žanras, siūlantis tam tikrą buvimo dienoje užrašymo būdą, partizanų dienoraščiuose atsiskleidė kaip įtampa tarp dienoraščio formos implikuojamo laiko suvokimo bei pildymo praktikų ir partizanų dienos bei savęs fiksavimo laike patirties. Ši įtampa atsiveria kaip laikinių plotmių nesuderinamumas ir parodo visiškai kitą partizanų buvimo laike modalumą, prasilenkiantį su homogenišku socialiniu visuomenės laiku. Savo ruožtu teminė plotmė, reflektuojamas savo buvimas laike, atskleidžia, kiek ir kaip ši įtampa buvo sąmoningai suvokiama ir išgyvenama. Kalbėdamas apie dienos laiko matavimą ir žymėjimą Gerhardas Dohrn-Van Rossumas teigia:

Nuo XIV a. pabaigos galime aptikti vis dažniau minimą dienos laiką, kas tebebuvo reta Brandžiaisiais Viduramžiais. XIV a. atsiradus viešiesiems laikrodžiams, tokių pamėnijimų skaičius pastebimai išauga. Tradicinės paros laiko identifikavimo formos (pvz., „saulei tekant“, „per Mišparus“) buvo papildytos, nors ir ne pakeistos, moderniomis formomis (4 val. po vidurnakčio). Tikslus paros laiko nurodymas sustiprino pranešimų autentiškumo įspūdį ir kūrė dramatišką efektą išvardijant tankias įvykių grandines (Dohrn-Van Rossum 1996: 220).

Ištyrus dienoraščių įrašų santykį su dienos laiku matyti, kad partizanų dienos laikas ir tai, kaip jame dëliojamos užduotys, grįžta į ikimodernaus laiko matavimo paradigmą, kai svarbu paros metas, kintantis drauge su metų laikais (dël to atsiranda ir gyvenimo sezoniškumas, priartinantis prie agrarinės visuomenės gyvenimo ritmo), o ne konkreti dienos valanda.

ŠALTINIAI

- Adomaitis Julius (Erdvilas) 1999. „Partizano Juliaus Adomaičio dienoraštis“ (spaudai dienoraštį parengė Virginija Rudienė), in: *Laisvės kovos Prisikėlimo apygardoje*, sud. Aurelija Malinauskaitė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras / Šiaulių „Aušros“ muziejus, 1999, 170–178.
- Junokas Jonas (Rūtenis) 2018. „Partizano Jono Junoko-Rūtenio dienoraštis“, in: Alfonsas Vaišvila, *Nenusilenkusi Šiluva*, Vilnius: Versmė, 471–488.
- Vaičėnas Balys 2013. *Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai*, idėjos autorius Andrius Dručkus, parengė Klaudijus Driskius, Rūta Mozūraitė, Paulius V. Subačius, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai.
- Vasiliauskas Bronius (Bevardis) 2003. „Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės Vaidoto grupės partizano Broniaus Vasiliausko-Bevardžio dienoraštis“, parengė Bonifacas Ulevičius, in: *Laisvės kovų archyvas*, t. 33, Kaunas, 37–58; Internetu prieinama LYA, f. 3377, ap. 55, b. 183, LSSR KGB darbuotojų [1961 m.] daryta fotokopija: <https://epartizanai.archyvai.lt/dokumentai/3/doc10651>.
- Šermukšnis Algirdas (Žilvinas), LYA, f. 3377, b. 55, ap. 246, Nr. 1, Nr. 5, Nr. 6, Nr. 18.
- Žemaitis Andrius (Kariūnas), Okupacijos ir laisvės kovų muziejus, PR178, 1950 08 20–1950 09 24, l. [1r–7v]; PR181, 1951 03 10–1951 05 14, l. [4r–43v].
- Žiogas Antanas (Aldevinas, Aldūnas, Birutėnas...), LYA, K-1, ap. 58, b. 26712/3, l. 93r–114v.

LITERATŪRA

- Brazauskas Nerijus 2014. „Metų laikai kaip Lietuvos partizanų socialinio tikrovės konstravimo veiksnys“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 20, 130–153.
- Ėmužis Marius 2020. *Partizanė: Monika Alūzaitė – moteris laisvės kovose*, Vilnius: Baltos lankos, 2020.
- Gerhard Dohrn-Van Rossum, *History of the Hour: Clock and Modern Temporal Orders*, translated by Thomas Dunlap, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Glinskis Rimantas 2006. *XX amžiaus lietuvių dienoraščiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Landes David S. 2000. *Revolution in Time: Clocks and the Making of the Modern World*, The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts.
- Lejeune Philippe 2009. *On Diary*, edited by Jeremy Popkins and Julie Rak, translator Katherine Durnin, published for the Biographical Research Center by The University of Hawai'i Press.
- Nandi Miriam 2021. *Reading the Early Modern English Diary*, Palgrave Macmillan.
- Nowotny Helga. 1975. „Time Structuring and Time Measurement: On the Interrelation Between Timekeepers and Social Time“, in: *The Study of Time II. Proceedings of the Second Conference of the International Society for the Study of Time Lake Yamanaka-Japan*, Edited by J. T. Fraser and N. Lawrence, New York / Heidelberg / Berlin, Springer-Verlag, 325–342.
- Rak Julie 1995. „The Diary among Other Forms of Life Writing“, in: *The Diary: The Epic of Everyday Life*, ed. by Dan Ben-Amos and Batsheva Ben-Amos, Indiana University Press, 58–71.
- Raškevičiūtė Jurgita Žana 2025. „Algirdo Šermukšnio-Žilvino krizės dienoraštis“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 48, 141–167.

- Sherman Stuart 1996. *Telling Time and English Diurnal form 1660–1785*, Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Schütz Alfred 1982. „On Multiple Realities“, in: Alfred Schütz, *Collected Papers I: The Problem of Social Reality*, edited and introduced by Maurice Natanson, The Hague / Boston / London, Martinus Nijhoff, 207–260.
- Sinor Jennifer 2002. *The Extraordinary Work of Ordinary Writing: Annie Ray's Diary*, Iowa City: University of Iowa.
- Symes Colin 1999. „Chronicles of Labour: A Discourse Analysis of Diaries“, in: *Time & Society* vol. 8 (2), 357–380.
- Steinitz Rebecca 2011. *Time, Space, and Gender in the Nineteenth-Century British Diary*. New York: Palgrave Macmillan.
- Thompson E. P. 1967. „Time, Work-discipline, and Industrial Capitalism“, in: *Past & Present*, vol. 38, 56–97.
- White Hayden 1990. „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“, in: *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1–25.